

№4

MOLIYAVIY TEXNOLOGIYALAR

ILMIY ELEKTRON JURNALI

**ISSN: 2181-3965
VOLUME 5
TOSHKENT 2026**

“MOLIYAVIY TEXNOLOGIYALAR” ILMIY ELEKTRON JURNALI TAHRIRIYAT KENGASHI RAISI

To‘lqin Zakirovich Teshabayev – tahririyat kengashi raisi. Toshkent davlat iqtisodiyot universiteti rektori, iqtisodiyot fanlari doktori, professor

TAHRIRIYAT KENGASHI

Mehmonov Sultonali Umaraliyevich – Toshkent davlat iqtisodiyot universiteti, O‘quv ishlari bo‘yicha birinchi prorektor, iqtisodiyot fanlari doktori, professor

Abdurahmanova Gulnora Qalandarovna - Toshkent davlat iqtisodiyot universiteti, Ilmiy ishlar va innovatsiyalar bo‘yicha prorektor, iqtisodiyot fanlari doktori, professor

Karimova Komila Daniyarovna - Toshkent davlat iqtisodiyot universiteti, Yoshlar masalalari va ma‘naviy-marifiy ishlar bo‘yicha birinchi prorektor, iqtisodiyot fanlari doktori, dotsent

Xudoyqulov Sadirdin Karimovich - Toshkent davlat iqtisodiyot universiteti, Hududiy ta‘lim masalalari va markazlar bo‘yicha prorektor, iqtisodiyot fanlari doktori, professor

Sindarov Sherzod Egamberdiyevich – Toshkent davlat iqtisodiyot universiteti, Infratuzilmalarni rivojlantirish va iqtisod ishlari bo‘yicha prorektor, iqtisodiyot fanlari doktori, dotsent

Saparov Aktam Jo‘rayevich – bosh muharrir, filologiya fanlari doktori

Islamkulov Alimnazar Xudjamuratovich – iqtisodiyot fanlari doktori, professor

Pardayev Abdunabi Xoliqovich – iqtisodiyot fanlari doktori, professor

Kuziyev Islomjon Ne‘matovich – iqtisodiyot fanlari doktori, professor

Baymurotov Tursunbay Maxkambayevich – iqtisodiyot fanlari nomzodi, professor

Omonov Akrom Abdinazarovich – iqtisodiyot fanlari doktori, professor

Sharipov Qongratbay Avezimbetovich – texnika fanlari doktori, professor, O‘zbekiston Respublikasi Oliy ta‘lim, fan va innovatsiyalar vaziri

Jumayev Nodir Xosiyatovich – iqtisodiyot fanlari doktori, professor, O‘zbekiston Respublikasi Oliy Kengashi deputati

Haydarov Nizomiddin Hamroyevich – iqtisodiyot fanlari doktori, professor

Raviprakash G. Dani – Xalqaro ta‘lim konsultanti, professor (AQSH)

Bagautdinova Nailya Gumerovna – Qozon federal universiteti Boshqaruv, iqtisodiyot va moliya instituti direktori, iqtisodiyot fanlari doktori, professor (Rossiya Federatsiyasi)

Sharifzoda Mu‘min Mashokir – Tojik davlat huquq, biznes va siyosat instituti rektori, iqtisodiyot fanlari doktori, professor (Tojikiston Respublikasi)

Maley Elena Borisovna – Polotsk davlat universiteti rektori, iqtisodiyot fanlari nomzodi, dotsent (Belarus Respublikasi)

Asif Mahbub Karim – Malayziya Menejment va tadbirkorlik universiteti professori (Malayziya qirolligi)

Piter Xayk – Yevropa amaliy fanlar va menejment instituti ilmiy ishlar bo'yicha prorektori (Chexiya Respublikasi)

Yavuz Demirel – Kastamonu universiteti professori (Turkiya Respublikasi)

Jo'rayev Abdug'affor Safarovich – Termez agrotexnologiyalar va Innovatsion rivojlanish instituti rektori, iqtisodiyot fanlari doktori, professor

Ismanov Ibroxim Nabiyeovich – Farg'ona politexnika instituti kafedra mudiri, iqtisodiyot fanlari doktori, professor

Xayriddinov Azamat Botirovich – Qarshi muhandislik-iqtisodiyot instituti prorektori iqtisodiyot fanlari nomzodi, dotsent

Tashnazarov Samiddin Nizamovich – Samarqand iqtisodiyot va servis instituti kafedra mudiri, iqtisodiyot fanlari doktori, professor

Nurmanov Ulug'bek Anorbayevich - Bank-moliya akademiyasi “Buxgalteriya hisobi va audit” kafedrasida professori, iqtisodiyot fanlari doktori

Yakubova Nargiz Tursunbayevna – iqtisodiyot fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD), dotsent

Mamatov Baxadir Safaraliyevich – iqtisodiyot fanlari doktori, professor

Qiyosov Sherzod Uralovich – iqtisodiyot fanlari doktori, professor

Urazaliyev Kamoliddin Tajikulovich – iqtisodiyot fanlari doktori, dotsent

JURNAL TAHRIRIYATI

Saparov Aktam Jo'rayevich – bosh muharrir, filologiya fanlari doktori, dotsent

Avlokulov Anvar Ziyadullayevich – ilmiy muharrir, iqtisodiyot fanlari doktori, professor

Aliqulov Mehmonali Salohiddin o'g'li – mas'ul muharrir, iqtisodiyot fanlari doktori (DSc), dotsent

Buxorova Moxira Samandarovna – muharrir

O'zbekiston Respublikasi OAK Rayosatining 2023-yil 3-iyundagi 364-son qarori bilan “Moliyaviy texnologiyalar” ilmiy elektron jurnali iqtisodiyot fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD) va fan doktori (DSc) ilmiy darajasiga talabgorlarning dissertatsiyalari yuzasidan assosiy ilmiy natijalarini chop etish tavsiya etilgan ilmiy nashrlar ro'yxatiga kiritilgan.

“Moliyaviy texnologiyalar” ilmiy elektron jurnali

23.11.2022-yildan

O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Administratsiyasi huzuridagi Axborot va ommaviy kommunikatsiyalar agentligi tomonidan **№R-566966** reyestr raqami tartibi bo'yicha ro'yxatdan o'tkazilgan.

Litsenziya raqami: **№049864**

MUNDARIJA			
1.	Ollokulova Feruza Mansurovna	Uzoq muddatli davrda davlat-xususiy sheriklik rivojlanishning muqobil ssenariylari	7
2.	Умарова Зумрад Низомиддин кизи	Консолидациялашган молиявий ҳисоботларни тузиш: таъминлар, усуллар ва замонвий ёндашувлар	13
3.	Sayipov Begzod Rahimovich	Valyuta kursi va mehnat bozori barqarorligi o'rtasidagi makroiqtisodiy muvozanatni ta'minlashda monetar siyosatning roli	25
4.	Sharipov G'ulomjon Qarshi o'g'li	Qashqadaryo viloyatida yashil iqtisodiyot rivojlanishining zamonaviy holati va rivojlanish istiqbollari	32
5.	Кабилова Шахноза Жураевна	Организационно-управленческий механизм развития сферы услуг в малом бизнесе (на примере Кашкадарьинской области)	38
6.	Xamdamov Sardor Farmon o'g'li	Davlat xaridlarini moliyaviy tartibga solishning xorijiy tajribasi va undan milliy amaliyotda foydalanish imkoniyatlari	43
7.	Primkulova Zilola Abrorovna	Xususiy tibbiyot tashkilotlarida xarajatlar buxgalteriya hisobini takomillashtirishning nazariy asoslari	48
8.	Kilichev Alisher Akramovich	Mavsumiy ishlab chiqarishni moliyaviy qo'llab-quvvatlashning xorijiy tajribasi va undan O'zbekistonda foydalanish imkoniyatlari	52
9.	Vaisov Dilshod Ibodullayevich	Xorijiy amaliyotda kichik biznes subyektlari moliyaviy raqobatbardoshligini rivojlantirishning integratsiyalashgan institutsional yondashuvlari	57
10.	Nematullayev Hamidullo Azizillo o'g'li	Raqamli iqtisodiyot sharoitida buxgalteriya hisobini transformatsiyalash va MHXSga o'tish istiqbollari	65
11.	Мурадов Бахром Акрамжанович	Темир йўл соҳасида инновацион инфратузилмани ривожлантириш механизмлари	72
12.	Адилов Рустам	Модели кредитного скоринга на основе больших данных: влияние на рост выручки финтех-компаний	78
13.	Kenjayev Ikrom Ergashboyevich	Investitsiya muhitini qulaylashtirish orqali hududiy investitsiya mexanizmini faollashtirish	84
14.	Саттаров Тулкин Абдихалилович	Ишлаб чиқариш харажатларининг корхоналар молиявий ҳолатига таъсири	92
15.	Kholikov Khamidulla	The current state of government securities market operations in Uzbekistan's financial market and existing problems	101
16.	Mahmudov Fayzulla Murodullayevich	Mintaqa iqtisodiy rivojlanishida ijtimoiy soha tashkilotlari faoliyatining tashkiliy-iqtisodiy mexanizmlarini takomillashtirish	113
17.	Uralov Farruh Abdurazzoqovich	Hududiy sanoat klasterlarini rivojlantirish strategiyasining baholanishi	119
18.	Anvarova Lobarxon Sherzod qizi	Big Data va analitik platformalar asosida qaror qabul qilish tizimini rivojlantirish	125
19.	Tojimurodov Shohzod	Mamlkat aholisining bank kreditlari bo'yicha qarz yuki tahlili va uni optimallashtirish yo'llari	131
20.	Doniyev Shahob O'tkir o'g'li	Iqtisodiy rivojlanish jarayonlarida to'g'ridan-to'g'ri xorijiy investitsiyalarning tutgan roli hamda ahamiyati	137
21.	Razikova Nozima Erkin qizi	Biznes subyektlarini moliyalashtirish asosida aholi bandligini ta'minlash	142
22.	Назарова Дияра	Совершенствование цифровых подходов к оценке кредитоспособности хозяйствующих субъектов в коммерческих банках Республики Узбекистан	153
23.	Mirmahmudova Xusniddinovna	O'zbekiston kapital bozorida sukukka institutsional investorlarni jalb etish istiqbollari	160

24.	Djamalov G‘ofir Oribjanovich	Bank aktivlari sifatini oshirishda muammoli qarzlar va garov ta‘minotini boshqarish usullari	167
25.	Vaxabov Bobur Alisherovich	Raqamli to‘lov infratuzilmasida moliyaviy xatarlarni boshqarish va axborot xavfsizligini ta‘minlash mexanizmlari	179
26.	Abdurazakov Shavkat Shokirdjanovich	Turizm klasterlari faoliyatini moliyaviy va soliq mexanizmlari orqali iqtisodiy rag‘batlantirishni takomillashtirish	191
27.	Qurbanov Ulug‘bek Erkinovich	Raqamli iqtisodiyot sharoitida aholi daromadlarini boshqarish mexanizmlari	202
28.	Salomov Abdusalom Ismatovich	Hududiy infratuzilma ta‘minotiga “Yashil” standartlarni joriy etish yo‘llari	207
29.	Орипов Ильхом Абдуллаевич	Проблемы формирования национальной системы зеленого финансирования в странах с переходной экономикой	214
30.	Tulyaganov Kudratilla Asatullayevich	O‘zbekiston Respublikasi iqtisodiyotini transformatsiya qilishning ustuvor yo‘nalishlari	225
31.	Abduraxmanova Muqaddas Toxtasinovna	Temir yo‘l transporti korxonalarida ekologik-iqtisodiy samaradorlikni yuksaltirishning tashkiliy-iqtisodiy va innovatsion mexanizmlari	232
32.	Uralov Elshod Sirojiddin o‘g‘li	Mintaqalarda institutsional-iqtisodiy hamkorlikning shakllari va rivojlanish xususiyatlari	240
33.	Qodirov Bahodir Quدراتovich	Bevosita soliq solishni optimallashtirish va yashillashtirish masalalari	245
34.	Agabekyan Roza Samvelovna	O‘zbekistonda loyihaviy moliyalashtirish asosida investitsiya resurslarini jalb qilish mexanizmini takomillashtirish	251
35.	Ерманова Камила Рустамовна	Цифровые финансовые инструменты в системе финансирования креативных индустрий: переоценка возможностей и ограничений	258
36.	Fayziyeva Muyassarzoda Xancharovna	Raqamli moliyaviy xizmatlar samaradorligini baholash metodlarining rivojlanish bosqichlari	267
37.	Kalandarov Jamolbek Ravshonovich	O‘zbekistonda mikro, kichik va o‘rta biznesni kreditlash dinamikasi: 2026 yil yarim yillik natijalari va Silk Road Finance & Technology forum kontekstidagi tahlil	274
38.	Ergashev Rustam Rajabovich	Ilmiy ishlanmalarni tijoratlashtirishning huquqiy boshqaruv arxitekturasini takomillashtirish	280
39.	Sulaymonov Iskandar Boxodir o‘g‘li	Venchur kapital jalb etish samaradorligi indeksi (VKJSI): davlat va xususiy kapital multiplikativ samaradorligini baholash modeli	287
40.	Toshpo‘latov Shohruh Sobirjon o‘g‘li	Milliy iqtisodiyotda ijtimoiy himoya tizimini moliyalashtirishning institutsional asoslari va moliyaviy mexanizmlarini takomillashtirish	294
41.	Salamov Islom Tashkazakovich	Banklarning transformatsion jarayonlarini ekonometrik tahlili	304
42.	Babaxanova Nozima Saidakbarovna	O‘zbekiston fond bozorida “Xalq IPO”si mexanizmlarini takomillashtirish va institutsional investorlar ishtirokini kengaytirish yo‘llari	312
43.	Radjabova Malikaxon	Elektron tijorat faoliyatida raqamli texnologiyalardan foydalanishning zaruriyati va ahamiyati	323

44.	Sultanova Gulshira Alimbetovna	Suv taqchilligi sharoitida sholichilik tarmog'ining innovatsion texnologiyalarni rivojlantirishning tashkiliy-iqtisodiy yo'nalishlari (Qoraqalpog'iston Respublikasi misolida)	332
45.	Jumaniyazov Inojon Turayevich	Suveren fondlar samaradorligini baholashning truman-bagnall metodologiyasi	339
46.	Abdullayev Dilmurod Toxirmirzayevich	Davlat maqsadli jamg'armalari xarajatlari ustidan davlat moliyaviy nazoratini o'tkazishni takomillashtirish	350
47.	Abdushayitov Abdumannobbek Abdumutal o'g'li	Tashabbusli budjet xarajatlari ustidan davlat moliyaviy nazoratini tashkil etish masalalari	357
48.	Zokirov Sardor To'liqin o'g'li	Hududlarga xorijiy investitsiyalarni jalb etishda raqamli infratuzilmaning o'rni	362
49.	Asrorov Dalerjon Zafarovich	Budjet tashkilotlarida buxgalteriya hisobini tashkil etish masalalari	368
50.	Umaraliyev Sanjar Sultonaliyevich	Hududlar investitsion muhit jozibadorligini baholashning zamonaviy metodologiyasi	374
51.	Axmedova Nafisa Amirddin qizi	O'zbekistonda agroozuq-ovqat ishlab chiqarish dinamikasi va uni innovatsion rivojlantirishning iqtisodiy mexanizmlari	380
52.	Zohidova Ruxsora Komiljon qizi	Jahon iqtisodiyotida islom moliyasi: asosiy tendensiyalar va rivojlanish istiqbollari	387
53.	Iskandarova Munisa Hasan qizi	Elektron savdoda muddatli to'lov munosabatlarini moliyaviy tartibga solish: xorijiy tadqiqotlar asosida qiyosiy tahlil	394

ELEKTRON SAVDODA MUDDATLI TO‘LOV MUNOSABATLARINI MOLIYAVIY TARTIBGA SOLISH: XORIJIY TADQIQOTLAR ASOSIDA QIYOSIY TAHLIL

Iskandarova Munisa Hasan qizi

*Toshkent xalqaro
universiteti tayanch doktoranti
munisaravshanova@mail.ru*

Annotatsiya: Mazkur maqolada elektron savdo platformalarida keng qo'llanilayotgan muddatli to'lov, jumladan, "hozir xarid qil, keyin to'la" (Buy Now, Pay Later — BNPL) xizmatlari doirasida yuzaga keladigan moliyaviy munosabatlarni tartibga solishning zamonaviy yondashuvlari xorijiy ilmiy tadqiqotlar asosida qiyosiy tahlil qilinadi. Tadqiqotda BNPL xizmatlarining iste'molchilarning xarid xulqi, qarzdorlik darajasi va moliyaviy qarorlariga ta'siri, shuningdek, mazkur xizmatlardan foydalanish bilan bog'liq moliyaviy risklar va iste'molchilarni moliyaviy himoya qilish masalalariga alohida e'tibor qaratilgan. Xorijiy tadqiqotlar natijalarini tizimlashtirish orqali muddatli to'lov xizmatlarini tartibga solishda kreditga layoqatlilikni baholash, qarz yukini monitoring qilish, to'lov shartlari va umumiy xarajatlarning shaffofligini ta'minlash, elektron savdo platformalari hamda moliyalashtiruvchi subyektlarning mas'uliyatini belgilash kabi asosiy yo'nalishlar ajratib ko'rsatiladi. Tadqiqot natijasida muddatli to'lov xizmatlarini haddan tashqari cheklashdan ko'ra, moliyaviy innovatsiyalar rivoji va iste'molchilar manfaatlarini himoya qilish o'rtasidagi muvozanatni ta'minlovchi mutanosib tartibga solish yondashuvi zarurligi asoslanadi.

Kalit so'zlar: elektron savdo, muddatli to'lov, Buy Now Pay Later (BNPL), moliyaviy tartibga solish, iste'mol krediti, qarz yuki, moliyaviy risk, iste'molchilarni moliyaviy himoya qilish, kreditga layoqatlilik, moliyaviy shaffoflik.

ФИНАНСОВОЕ РЕГУЛИРОВАНИЕ ОТНОШЕНИЙ РАССРОЧЕННОЙ ОПЛАТЫ В ЭЛЕКТРОННОЙ КОММЕРЦИИ: СРАВНИТЕЛЬНЫЙ АНАЛИЗ НА ОСНОВЕ ЗАРУБЕЖНЫХ ИССЛЕДОВАНИЙ

Искандарова Муниса Хасан кизи

*Соискатель научной степени (докторант)
Ташкентского международного университета
munisaravshanova@mail.ru*

Аннотация: В данной статье на основе зарубежных научных исследований проводится сравнительный анализ современных подходов к финансовому регулированию отношений, возникающих при использовании рассроченной оплаты на платформах электронной коммерции, включая услуги «купи сейчас, плати потом» (Buy Now, Pay Later — BNPL). Особое внимание уделяется влиянию BNPL на покупательское поведение, уровень задолженности и финансовые решения потребителей, а также финансовым рискам и вопросам финансовой защиты потребителей. На основе систематизации результатов зарубежных исследований выделены основные направления регулирования услуг рассроченной оплаты, включая оценку кредитоспособности, мониторинг долговой нагрузки, обеспечение прозрачности условий оплаты и общей стоимости обязательств, а также определение ответственности электронных торговых платформ и субъектов, предоставляющих финансирование. В результате исследования обосновывается необходимость применения пропорционального подхода к регулированию, направленного на обеспечение баланса между развитием финансовых инноваций и защитой интересов потребителей.

Ключевые слова: электронная коммерция, рассроченная оплата, Buy Now Pay Later (BNPL), финансовое регулирование, потребительский кредит, долговая нагрузка,

финансовый риск, финансовая защита потребителей, кредитоспособность, финансовая прозрачность.

FINANCIAL REGULATION OF DEFERRED PAYMENT RELATIONS IN E-COMMERCE: A COMPARATIVE ANALYSIS BASED ON INTERNATIONAL RESEARCH

Iskandarova Munisa Hasan kizi

PhD Researcher, Tashkent International University

munisaravshanova@mail.ru

Abstract: *This article provides a comparative analysis of contemporary approaches to the financial regulation of deferred payment arrangements on e-commerce platforms, including Buy Now, Pay Later (BNPL) services, based on international academic research. Particular attention is paid to the effects of BNPL services on consumer purchasing behaviour, indebtedness and financial decision-making, as well as the associated financial risks and consumer financial protection issues. By systematising the findings of international studies, the article identifies key areas of regulation, including creditworthiness assessment, debt-burden monitoring, transparency of payment terms and total financial obligations, and the allocation of responsibilities between e-commerce platforms and financing providers. The study argues for a proportionate regulatory approach that seeks to balance the development of financial innovation with the protection of consumer interests rather than relying solely on restrictive measures.*

Keywords: *e-commerce, deferred payment, Buy Now Pay Later (BNPL), financial regulation, consumer credit, indebtedness, financial risk, consumer financial protection, creditworthiness, financial transparency.*

Kirish

Raqamli iqtisodiyot va elektron savdoning jadal rivojlanishi to'lov hamda iste'molchilarni moliyalashtirish mexanizmlarining yangi shakllarini yuzaga keltirmoqda. Shunday moliyaviy instrumentlardan biri “hozir xarid qil, keyin to'la” (Buy Now, Pay Later — BNPL) modeli bo'lib, u iste'molchiga tovar yoki xizmat qiymatini xarid vaqtida to'liq to'lamasdan, belgilangan muddat davomida qismlarga bo'lib to'lash imkonini beradi. Xalqaro hisob-kitoblar banki (BIS) tadqiqotida BNPL elektron savdo platformalarida keng qo'llaniladigan, iste'molchi xarajatlarini bir necha foizsiz to'lovlarga ajratish imkonini beruvchi moliyalashtirish mexanizmi sifatida tavsiflanadi [1]. Mazkur modelning an'anaviy iste'mol kreditidan muhim farqlaridan biri shundaki, BNPL xizmatlarida kredit ajratish jarayoni ko'pincha soddalashtirilgan baholash asosida amalga oshiriladi va bunday majburiyatlar ayrim bozorlarda kredit axboroti tizimlarida to'liq aks etmasligi mumkin [1].

BNPL xizmatlarining rivojlanishi elektron savdo ekotizimidagi moliyaviy munosabatlarning tarkibini ham murakkablashtirmoqda. Mazkur munosabatlarda iste'molchi va sotuvchidan tashqari BNPL provayderi yoki boshqa moliyalashtiruvchi tashkilot ham ishtirok etadi. Odatdagi modelda BNPL provayderi sotuvchiga xarid qiymatini to'lab beradi va iste'molchining tegishli majburiyatini o'z zimmasiga oladi, iste'molchi esa belgilangan to'lov jadvali asosida qarzdorligini bosqichma-bosqich qaytaradi [1]. Shu sababli BNPLni faqat elektron to'lov usuli sifatida emas, balki elektron savdo jarayoniga integratsiyalashgan qisqa muddatli moliyalashtirish munosabati sifatida o'rganish zarurati yuzaga kelmoqda.

BNPL bozorining kengayishi ushbu masalaning dolzarbligini yanada oshirmoqda. AQSh Iste'molchilarni moliyaviy himoya qilish byurosi (CFPB) tomonidan o'rganilgan beshta yirik BNPL kompaniyasi 2021-yilda qariyb **180 millionta kreditni, umumiy qiymati 24 milliard AQSh dollaridan ortiq hajmda** ajratgan bo'lib, mazkur ko'rsatkich 2019-yilga nisbatan qariyb o'n baravar oshgan [2]. CFPBning keyingi tadqiqotlari ham AQSh BNPL bozori 2019–2023-yillarda kengayishda davom etganini ko'rsatadi [3]. BIS tomonidan mamlakatlararo ma'lumotlar asosida amalga oshirilgan tahlilda esa BNPL orqali amalga oshirilgan operatsiyalarning yalpi

qiymati 2019–2023-yillar oralig‘ida global miqyosda olti baravardan ko‘proq oshgani qayd etilgan [1].

Muddatli to‘lov xizmatlari iste‘molchilar uchun muayyan moliyaviy qulayliklarni yaratishi bilan birga, yangi moliyaviy risklarni ham shakllantiradi. OECD tadqiqotiga ko‘ra, qisqa muddatli onlayn kredit va BNPL mahsulotlari vaqtinchalik daromad yetishmovchiligi sharoitida iste‘mol xarajatlarini muvozanatlashtirish imkonini berishi mumkin, biroq ulardan yetarli darajada tushunmasdan foydalanish ortiqcha qarzдорlik va impulsiv xaridlarning ko‘payishi kabi salbiy oqibatlarga olib kelishi mumkin [4]. CFPB BNPL bilan bog‘liq iste‘molchi risklarini iste‘molchiga bevosita zarar yetkazishi mumkin bo‘lgan amaliyotlar, iste‘molchilar ma‘lumotlaridan foydalanish hamda qarz oluvchining moliyaviy imkoniyatidan ortiq majburiyat olishi bilan bog‘liq xavflar kabi yo‘nalishlarda tahlil qilgan [2].

Mazkur xavflar ilmiy tadqiqotlarda ham turli nuqtai nazardan o‘rganilmoqda. Kumar, Salo va Bezawada BNPL xizmatining joriy etilishi iste‘molchilarning onlayn xarid xulqiga ta‘sir ko‘rsatishini empirik tahlil qilgan bo‘lib, tadqiqot natijalarida BNPLdan foydalangan iste‘molchilarning onlayn xarajatlari oshishi aniqlangan [5]. Cervellati va hammualliflar 1 457 nafar italiyalik iste‘molchi ishtirokidagi tadqiqot asosida BNPLdan xabardorlik va undan foydalanish holatini iste‘molchilarning moliyaviy qarorlari hamda boshqa iste‘mol krediti xizmatlariga munosabati bilan birgalikda o‘rgangan [6]. Ushbu natijalar muddatli to‘lov mexanizmining ta‘siri faqat muayyan xaridni moliyalashtirish bilan cheklanmasdan, iste‘molchining kengroq kredit xulq-atvori bilan ham bog‘liq bo‘lishi mumkinligini ko‘rsatadi.

BNPLni moliyaviy tartibga solishda iste‘molchilarning qarz yukini baholash va axborot assimetriasini kamaytirish alohida ahamiyat kasb etadi. Johnson, Rodwell va Hendry BNPL bozorini xulq-atvorga asoslangan tartibga solish yondashuvi orqali o‘rganib, axborot assimetriasini ushbu bozordagi muhim muammolardan biri sifatida ko‘rsatadi [7]. Bunda moliyaviy mahsulotni taqdim etuvchi subyekt iste‘molchiga nisbatan ko‘proq ma‘lumotga ega bo‘lishi, iste‘molchi esa moliyaviy majburiyatning oqibatlarini yetarli darajada baholay olmasligi mumkin. Shu jihatdan muddatli to‘lov shartlari, to‘lov muddatlari, kechiktirish oqibatlari va umumiy moliyaviy majburiyatlar to‘g‘risidagi axborotning shaffofligi moliyaviy iste‘molchilarni himoya qilishning muhim elementiga aylanadi [7].

Biroq BNPL xizmatlarini tartibga solish faqat cheklovlarni kuchaytirish bilan bog‘liq jarayon sifatida qaralmasligi lozim. Dehghani va hammualliflarning 34 mamlakat bo‘yicha to‘rt yillik panel ma‘lumotlari hamda Germaniya, Tailand va Buyuk Britaniyada o‘tkazilgan iste‘molchi tadqiqotlarini birlashtirgan tahlili BNPLdan foydalanish iqtisodiy, institutsional va xulq-atvor omillarining o‘zaro ta‘siri natijasida shakllanishini ko‘rsatadi [8]. Tadqiqotda tartibga solish sifati BNPLdan foydalanish bilan ijobiy bog‘liqligi aniqlanib, mualliflar aniq va mutanosib nazorat iste‘molchilarning ishonchini mustahkamlashi hamda BNPLning mas‘uliyatli rivojlanishini qo‘llab-quvvatlashi mumkinligini ta‘kidlaydi [8]. Bu natija muddatli to‘lovlarni moliyaviy tartibga solishda innovatsiyalarni cheklash va iste‘molchilarni himoya qilish o‘rtasidagi muvozanatni ta‘minlash zarurligini ko‘rsatadi.

Xalqaro amaliyotda ham BNPLga nisbatan tartibga solish yondashuvlari bosqichma-bosqich takomillashmoqda. Jumladan, Buyuk Britaniyada 2026-yil 15-iyuldan boshlab foizsiz Deferred Payment Credit mahsulotlari Financial Conduct Authority tartibga solish doirasiga kiritildi va bunday xizmatlarni taqdim etuvchi kreditorlar uchun tegishli ruxsat hamda iste‘molchilarni himoya qilish talablari joriy qilindi [9]. Bu holat BNPLning oddiy texnologik to‘lov funksiyasidan tashqari, moliyaviy tartibga solish obyektiga aylanib borayotganini ko‘rsatadi.

Shunday qilib, mavjud xorijiy tadqiqotlarda BNPL xizmatlarining iste‘molchilarning xarid xulqiga ta‘siri, qarzдорlik xavfi, kredit qarorlari, axborot assimetriyasi va iste‘molchilarni moliyaviy himoya qilish masalalari turli yo‘nalishlarda tadqiq etilgan [5–8]. Biroq ushbu ilmiy natijalarni elektron savdo platformalarida yuzaga keladigan muddatli to‘lov munosabatlarini moliyaviy tartibga solish nuqtai nazaridan o‘zaro bog‘liq holda qiyoslash va tizimlashtirish

zarurati saqlanib qolmoqda. Shu munosabat bilan mazkur maqolaning maqsadi xorijiy ilmiy tadqiqotlar va xalqaro tartibga solish amaliyotlarini qiyosiy tahlil qilish asosida elektron savdoda muddatli to'lov munosabatlarining moliyaviy xususiyatlari va asosiy risklarini aniqlash hamda ularni samarali tartibga solishning ustuvor yo'nalishlarini tizimlashtirishdan iborat.

Adabiyotlar tahlili

Elektron savdoda muddatli to'lov munosabatlarining rivojlanishi so'nggi yillarda iqtisodiyot, moliya, marketing va huquq yo'nalishlaridagi ilmiy tadqiqotlarning muhim obyektiga aylandi. Xorijiy adabiyotlarda Buy Now, Pay Later (BNPL) xizmatlari asosan iste'molchilarning xarid xulq-atvoriga ta'siri, qarzdorlik xavfi, moliyaviy qarorlar, iste'molchilarni himoya qilish va tartibga solish mexanizmlari nuqtai nazaridan tadqiq etilgan. Mavjud ilmiy ishlarni umumlashtirish BNPLning an'anaviy to'lov vositasi va iste'mol krediti xususiyatlarini birlashtiruvchi, elektron savdo jarayoniga bevosita integratsiyalashgan moliyaviy instrument sifatida shakllanayotganini ko'rsatadi [1, 4].

BNPLning iste'molchilarning xarid xulqiga ta'siri bo'yicha muhim empirik tadqiqotlardan biri Kumar, Salo va Bezawada tomonidan amalga oshirilgan. Mualliflar elektron savdo platformasidagi real tranzaksiya ma'lumotlari asosida Synthetic Difference-in-Differences usulidan foydalanib, BNPLni qabul qilishning onlayn xarid hajmiga ta'sirini baholaganlar [5]. Tadqiqot natijalariga ko'ra, BNPLni qabul qilish iste'molchining bir buyurtmaga to'g'ri keladigan xarajatini o'rtacha 6,42 foizga oshirgan. Shuningdek, BNPLning xarajatlarni oshiruvchi ta'siri yosh va daromadi nisbatan past iste'molchilarda kuchliroq namoyon bo'lgan [5]. Mazkur holat muddatli to'lov mexanizmi iste'molchining joriy likvidlik cheklovini yumshatishi bilan birga, uning xarid qilish imkoniyatini va xarajat hajmini ham o'zgartirishi mumkinligini ko'rsatadi.

Mualliflar BNPLning ta'siri barcha mahsulot va iste'molchi guruhlari bilan bir xil emasligini ham aniqlaganlar. Xususan, past qiymatli tovarlar bo'yicha BNPL va mahsulot qiymati o'rtasidagi o'zaro ta'sir xarajatlarning qo'shimcha 19,30 foizga oshishi bilan bog'liq bo'lgan [5]. Bundan tashqari, turli mahsulot kategoriyalarida faol xarid qiluvchi va aksiyalarga sezgir iste'molchilarda BNPL qabul qilingandan keyingi xarajat o'sishi kuchliroq kuzatilgan [5]. Ushbu natijalar muddatli to'lov xizmatlarini tartibga solishda faqat kredit miqdorini emas, balki iste'molchining xulq-atvori va elektron savdo platformalarida qo'llaniladigan marketing mexanizmlarini ham hisobga olish zarurligini ko'rsatadi.

Kumar, Salo va Bezawada tadqiqotining muhim jihatlaridan yana biri mualliflarning o'zlari qayd etgan ilmiy cheklovlardir. Ularning modeli asosan **iste'molchi-sotuvchi** munosabatiga qaratilgan bo'lib, iste'molchi bilan BNPL provayderi hamda sotuvchi bilan BNPL provayderi o'rtasidagi munosabatlar to'liq o'rganilmagan [5]. Shuningdek, tadqiqotda BNPLdan foydalanishning iste'molchilarning uzoq muddatli moliyaviy farovonligiga ta'siri aniqlanmagan [5]. Mazkur cheklov elektron savdodagi muddatli to'lov munosabatlarini barcha asosiy ishtirokchilarni qamrab oluvchi yaxlit moliyaviy munosabat sifatida tadqiq qilish zaruratini yuzaga keltiradi.

BNPLning iste'mol krediti bozoridagi o'rni Cervellati, Filotto, Sgrulletti va Stella tomonidan Italiya misolida tadqiq etilgan [6]. Tadqiqot 1 457 nafar iste'molchidan olingan ma'lumotlarga asoslangan bo'lib, respondentlarning moliyaviy savodxonligi, moliyaviy tizimga ishonchi, iste'mol kreditiga munosabati, BNPLdan xabardorligi va undan amalda foydalanishi o'rganilgan [6]. Mualliflar BNPLga bo'lgan munosabat, undan xabardorlik va foydalanish iste'molchilarning boshqa kredit mahsulotlariga murojaat qilish ehtimoli bilan bog'liqligini aniqlaganlar. Natijada BNPLni faqat alohida xaridni amalga oshirishga xizmat qiluvchi to'lov mexanizmi sifatida emas, balki iste'molchining keyingi moliyaviy qarorlariga ta'sir ko'rsatishi mumkin bo'lgan iste'mol krediti instrumenti sifatida baholash zarurati yuzaga keladi [6].

Muddatli to'lov xizmatlarining rivojlanishi bilan bog'liq ikkinchi muhim ilmiy yo'nalish — iste'molchilar qarzdorligi va xulq-atvor omillaridir. Ackert, Khayati va Kelani tomonidan olib borilgan eksperimental tadqiqotda BNPL va kredit kartasi orqali moliyalashtirish sharoitida

iste'molchilarning xarid qilish qarorlari qiyoslangan [10]. Tadqiqot BNPL mavjud bo'lgan sharoitda xarid qilishga moyillik yuqoriroq bo'lishini hamda BNPLdan foydalanishga doir ijtimoiy me'yorlar iste'molchining qarz olish xatti-harakatiga ta'sir ko'rsatishi mumkinligini ko'rsatadi [10]. Bu esa BNPL bilan bog'liq moliyaviy risklarni faqat foiz stavkasi yoki to'lov muddati orqali baholash yetarli emasligini, iste'molchining moliyaviy qaroriga ta'sir qiluvchi xulq-atvor omillari ham tartibga solish jarayonida hisobga olinishi lozimligini anglatadi.

Johnson, Rodwell va Hendry BNPLni moliyaviy xizmatlarni tartibga solish va bozor muvaffaqiyatsizliklari nuqtai nazaridan o'rganib, axborot assimetriyasini asosiy muammolardan biri sifatida ajratib ko'rsatganlar [7]. Mualliflarning fikricha, moliyaviy xizmatlarni tartibga solish kamida moliyaviy tizim barqarorligini ta'minlash va iste'molchilarni himoya qilish vazifalarini bajarishi lozim. BNPL bozorida esa provayder va iste'molchi o'rtasidagi axborot nomutanosibligi hamda iste'molchining o'z moliyaviy manfaatlarini to'liq baholay olmasligi tartibga solish zaruratini kuchaytiruvchi omillar hisoblanadi [7].

Mazkur muammo BNPL xizmatlarining elektron savdo platformalaridagi marketing xususiyatlari bilan yanada murakkablashadi. Kumar, Salo va Bezawada BNPL xizmatlarida xarid vaqtida “to'lovsiz” yoki “qo'shimcha haq olinmaydi” kabi jihatlarning ko'zga tashlanadigan tarzda taqdim etilishi, boshqa muhim moliyaviy shartlarning esa iste'molchi e'tiboridan chetda qolishi mumkinligini qayd etadilar [5]. Soni esa ayrim iste'molchilar BNPLni umuman kredit sifatida qabul qilmasligi mumkinligini ta'kidlaydi [11]. Shunday sharoitda iste'molchiga faqat shartnoma matnini taqdim etishning o'zi samarali moliyaviy himoyani ta'minlamasligi mumkin.

Soni BNPLni tartibga solishga bag'ishlangan tadqiqotida aynan shu masalani kengroq yondashuv asosida ko'rib chiqadi. Muallif BNPLni mavjud kredit karta qoidalariga moslashtirishga asoslangan yondashuv ushbu bozorning o'ziga xos xususiyatlarini to'liq qamrab olmasligi mumkinligini ta'kidlaydi [11]. Buning asosiy sabablaridan biri BNPL bozorida sotuvchilar va elektron savdo subyektlarining xizmatni iste'molchiga taklif etish va targ'ib qilishdagi faol rolidir. Shu sababli muallif tartibga solish faqat BNPL kreditoriga qaratilmasdan, BNPLni xaridorlarga taklif qiluvchi merchantlarning faoliyatini ham qamrab olishi kerakligini ilgari suradi [11].

Ushbu yondashuv elektron savdoda muddatli to'lov munosabatlarini tushunishda alohida ahamiyatga ega. Chunki mazkur munosabat faqat **“kreditor–qarz oluvchi”** shaklida emas, balki **“iste'molchi–elektron savdo platformasi yoki sotuvchi–BNPL provayderi”** o'rtasidagi o'zaro bog'liq moliyaviy munosabatlar majmui sifatida shakllanadi. Shuning uchun to'lov shartlarining shaffofligi, reklama va BNPLni taklif qilish usullari, kreditga layoqatlilikni baholash hamda iste'molchi huquqlarini himoya qilish bo'yicha mas'uliyatni ushbu subyektlar o'rtasida aniq taqsimlash moliyaviy tartibga solishning muhim yo'nalishlaridan biri hisoblanadi [7, 11].

O'Brien, Ramsay va Ali tomonidan Avstraliya BNPL bozori bo'yicha amalga oshirilgan empirik tadqiqot ushbu masalaning ijtimoiy jihatini yanada chuqurlashtiradi [12]. Mualliflar, ayniqsa, past daromadli iste'molchilar orasida BNPLdan foydalanish va undan kelib chiqishi mumkin bo'lgan consumer harm masalalarini o'rganganlar. Tadqiqotda iste'molchilar bilan ishlaydigan mutaxassislar ishtirokidagi fokus-guruhlar hamda BNPL foydalanuvchilarining onlayn so'rov ma'lumotlaridan foydalanilgan [12]. Ushbu yondashuv muddatli to'lov xizmatlarini tartibga solishda barcha iste'molchilarga bir xil risk darajasini belgilash o'rniga, moliyaviy jihatdan zaif guruhlarining xususiyatlarini alohida hisobga olish zarurligini ko'rsatadi.

BNPLning moliyaviy va ijtimoiy xususiyatlariga Loomis va Cockayne ham e'tibor qaratganlar [13]. Ular BNPL provayderlarining biznes modelida tranzaksiya ma'lumotlarining iqtisodiy qiymati va turli platformalardan olingan ma'lumotlarni birlashtirish imkoniyatini tahlil qiladilar. Mualliflar BNPLni xarid, to'lov va moliyalashtirish xizmatlarini birlashtiruvchi kengroq raqamli platforma ekotizimining tarkibiy qismi sifatida ko'rib chiqadilar [13]. Mazkur yondashuv BNPLni tartibga solishda kredit riskidan tashqari iste'molchilarning moliyaviy va tranzaksiya ma'lumotlaridan foydalanish bilan bog'liq masalalarning ham ahamiyati ortayotganini ko'rsatadi.

BNPL bozoridagi jarayonlar turli mamlakatlarda bir xil shakllanmasligi Dehghani va

hammualliflarning tadqiqotida ham tasdiqlanadi [8]. Mualliflar 34 mamlakatni qamrab olgan panel tahlili hamda Germaniya, Tailand va Buyuk Britaniyada amalga oshirilgan mikro darajadagi tadqiqotlarni birlashtirganlar. Natijalar BNPLdan foydalanishga inflyatsiya, uy xo‘jaliklari qarzdorligi, tartibga solish sifati va individual xulq-atvor omillari birgalikda ta’sir qilishini ko‘rsatgan [8]. Germaniya namunasida impulsivlik BNPL tanlovi bilan ijobiy bog‘langan bo‘lsa, Tailandda xavfsizlik va institutsional noaniqlik bilan bog‘liq omillar muhimroq rol o‘ynagan [8]. Bu esa bitta tartibga solish modelini turli iqtisodiy va institutsional sharoitlarga mexanik tarzda ko‘chirish maqsadga muvofiq emasligini ko‘rsatadi.

Shu bilan birga, Dehghani va hammualliflar BNPLga muqobil sifatida “Save Now, Buy Later” (SNBL) modeliga ham e’tibor qaratadilar [8]. BNPL kelajakdagi daromad hisobidan joriy xaridni moliyalashtirishga asoslangan bo‘lsa, SNBL iste’molchining xariddan oldin mablag‘ jamg‘arishini nazarda tutadi. Shu sababli qarzdorlik xavfiga sezgir iste’molchilar uchun jamg‘arishga asoslangan muqobil to‘lov mexanizmlarining rivojlanishi elektron savdo platformalaridagi moliyaviy xizmatlarni diversifikatsiya qilish yo‘nalishlaridan biri sifatida qaralishi mumkin [8].

Yuqoridagi tadqiqotlarni qiyoslash shuni ko‘rsatadiki, xorijiy ilmiy adabiyotlarda BNPL bilan bog‘liq muammolar bir necha alohida yo‘nalishlarda o‘rganilgan. Kumar, Salo va Bezawada BNPLning xarid hajmiga ta’sirini [5], Cervellati va hammualliflar uning iste’mol kreditiga oid keyingi moliyaviy qarorlar bilan aloqasini [6], Ackert, Khayati va Kelani ijtimoiy me’yorlar va qarzdorlik xulqini [10], Johnson, Rodwell va Hendry axborot assimetriyasi hamda tartibga solishdagi kamchiliklarni [7], Soni merchant va BNPL kreditori o‘rtasidagi institutsional mas’uliyatni [11], O’Brien, Ramsay va Ali esa moliyaviy jihatdan zaif iste’molchilarga yetishi mumkin bo‘lgan zararni tadqiq etganlar [12].

Biroq mavjud adabiyotlarning mazkur yo‘nalishlarga bo‘linib ketganligi elektron savdoda muddatli to‘lov munosabatlarini yaxlit moliyaviy tizim sifatida tahlil qilish zaruratini yuzaga keltiradi. Ayniqsa, iste’molchining kreditga layoqatlilikini baholash, bir nechta provayderlar bo‘yicha shakllangan umumiy qarz yukini hisobga olish, muddatli to‘lov shartlarining shaffofligini ta’minlash, elektron savdo platformasi va moliyalashtiruvchi tashkilot mas’uliyatini belgilash hamda iste’molchilarni moliyaviy himoya qilish elementlarini yagona tartibga solish mexanizmida o‘zaro bog‘lash masalasi qo‘shimcha ilmiy tizimlashtirishni talab etadi [5, 7, 11, 12].

Shu jihatdan mazkur tadqiqotning yondashuvi xorijiy adabiyotlarda aniqlangan natijalarni alohida-alohida takrorlash emas, balki ularni **moliyaviy risk – iste’molchining qarz yuki – axborot shaffofligi – platforma va moliyalashtiruvchi subyekt mas’uliyati – iste’molchilarni moliyaviy himoya qilish** o‘rtasidagi o‘zaro bog‘liqlik asosida qiyosiy tizimlashtirishdan iborat. Bunday yondashuv elektron savdoda muddatli to‘lov xizmatlarini tartibga solishda moliyaviy innovatsiyalar rivojini saqlab qolish bilan birga, mas’uliyatli moliyalashtirish va iste’molchilar manfaatlarini himoya qilishga yo‘naltirilgan institutsional mexanizmnı shakllantirish uchun nazariy asos yaratadi.

Metodologiya

Mazkur tadqiqotda elektron savdoda muddatli to‘lov munosabatlarini moliyaviy tartibga solish bo‘yicha xorijiy ilmiy tadqiqotlarni tizimlashtirish va o‘zaro taqqoslashga asoslangan qiyosiy tahlil usuli qo‘llanildi. Tadqiqotning nazariy va axborot bazasini BNPL xizmatlarining moliyaviy xususiyatlari, iste’molchilar qarzdorligi, xarid xulqi, moliyaviy risklar hamda iste’molchilarni himoya qilish masalalariga bag‘ishlangan xorijiy ilmiy maqolalar, shuningdek, BIS, OECD, CFPB va FCA materiallari tashkil etdi [1–13].

Tadqiqot jarayonida **ilmiy adabiyotlarni tizimli tahlil qilish, qiyosiy tahlil, guruhlash va umumlashtirish** usullaridan foydalanildi. Xorijiy tadqiqotlar BNPLning iste’molchi xulqiga ta’siri, qarz yuki va moliyaviy risklar, axborot shaffofligi, kreditga layoqatlilikni baholash hamda elektron savdo platformalari va moliyalashtiruvchi subyektlarning mas’uliyati mezonlari bo‘yicha

qiyoslandi. Olingan natijalar asosida muddatli to'lov munosabatlarini moliyaviy tartibga solishning asosiy yo'nalishlari tizimlashtirildi.

Muhokama va natijalar

O'rganilgan xorijiy tadqiqotlar natijalari elektron savdoda muddatli to'lov xizmatlarining ikki tomonlama iqtisodiy xususiyatga ega ekanligini ko'rsatadi. Bir tomondan, BNPL iste'molchiga xarid qiymatini vaqt bo'yicha taqsimlash orqali joriy likvidlik cheklavlarini yumshatadi va elektron savdoda xarid imkoniyatini kengaytiradi. Ikkinchi tomondan, to'lovning kelgusi davrlarga ko'chirilishi iste'molchining real moliyaviy majburiyatini xarid vaqtida to'liq his qilmasligi, bir vaqtning o'zida bir nechta muddatli to'lov majburiyatlarini shakllantirishi hamda qarz yukining ortishiga olib kelishi mumkin [1, 2, 4].

BNPLning elektron savdodagi xarid xulqiga ta'siri Kumar, Salo va Bezawada tadqiqotida empirik jihatdan tasdiqlangan. Synthetic Difference-in-Differences modeli natijalariga ko'ra, BNPLni qabul qilish onlayn buyurtma hajmining o'rtacha **6,42 foizga oshishi** bilan bog'liq bo'lgan [5]. Bundan tashqari, yosh va daromadi past iste'molchilarda BNPL qabul qilingandan keyingi xarajatlarning o'sishi kuchliroq kuzatilgan [5]. Bu natija BNPLni elektron savdo korxonalari uchun savdoni rag'batlantiruvchi instrument sifatida baholash mumkinligini ko'rsatsa-da, moliyaviy tartibga solish nuqtai nazaridan iste'molchining to'lov qobiliyati va umumiy qarz yukini baholash masalasini ham yuzaga chiqaradi.

Mazkur xulosani Ackert, Khayati va Kelani tadqiqoti xulq-atvor nuqtai nazaridan to'ldiradi. Ularning eksperimental tadqiqotida ishtirokchilar BNPL taklif etilganda kredit kartasi taklif etilgan holatga nisbatan xaridni amalga oshirishga ko'proq moyillik bildirganlar [10]. Mualliflar BNPLdan foydalanish bilan bog'liq ijtimoiy me'yorlar ham iste'molchilarning qarz olish qarorlariga ta'sir qilishi mumkinligini aniqlaganlar [10]. Demak, muddatli to'lovni tartibga solishda faqat to'lov muddati va xarajatlari emas, balki ushbu moliyaviy instrumentning iste'molchiga qanday taqdim etilishini ham hisobga olish zarur.

Cervellati va hammualliflarning 1 457 nafar italiyalik iste'molchi ishtirokidagi tadqiqoti BNPLning boshqa iste'mol krediti bo'yicha moliyaviy qarorlar bilan ham bog'liqligini ko'rsatadi [6]. Bu holat muddatli to'lov bo'yicha riskni faqat bitta BNPL shartnomasi doirasida baholash yetarli emasligini anglatadi. Iste'molchining boshqa kredit majburiyatlari ham mavjud bo'lsa, uning haqiqiy qarz yukini aniqlash uchun majburiyatlarni imkon qadar umumlashtirilgan holda baholash muhimdir.

Tahlil natijasida aniqlangan ikkinchi muhim masala — **moliyaviy axborotning shaffofligi**. Johnson, Rodwell va Hendry BNPL bozorida axborot assimetriyasi mavjudligini tartibga solish bilan bog'liq muhim muammolardan biri sifatida ko'rsatadilar [7]. Soni esa BNPLning ayrim iste'molchilar tomonidan kredit sifatida qabul qilinmasligi va faqat an'anaviy kredit mahsulotlariga xos disclosure talablarini BNPLga ko'chirish yetarli bo'lmasligi mumkinligini ta'kidlaydi [11]. Shu sababli muddatli to'lov taklif etilayotgan paytda iste'molchiga to'lovlar soni va muddati, kechiktirish oqibatlari hamda majburiyatning umumiy qiymati sodda va tushunarli shaklda taqdim etilishi maqsadga muvofiq.

Tadqiqotlarning qiyosiy tahlili BNPL munosabatlarini faqat **“kreditor–iste'molchi”** munosabati sifatida tartibga solish yetarli emasligini ham ko'rsatadi. Soni BNPL bozorida merchantlarning xizmatni iste'molchiga taklif qilish va targ'ib etishdagi rolini hisobga olib, tartibga solish doirasida sotuvchilarning faoliyatiga ham e'tibor qaratish zarurligini asoslaydi [11]. Kumar, Salo va Bezawada ham BNPL tranzaksiyasida iste'molchi, sotuvchi va BNPL provayderidan iborat uch tomonlama munosabat mavjudligini qayd etadilar [5]. Shundan kelib chiqib, elektron savdoda muddatli to'lov munosabatlarini **iste'molchi – elektron savdo platformasi/sotuvchi – moliyalashtiruvchi subyekt** o'rtasidagi yaxlit moliyaviy munosabat sifatida tartibga solish maqsadga muvofiq.

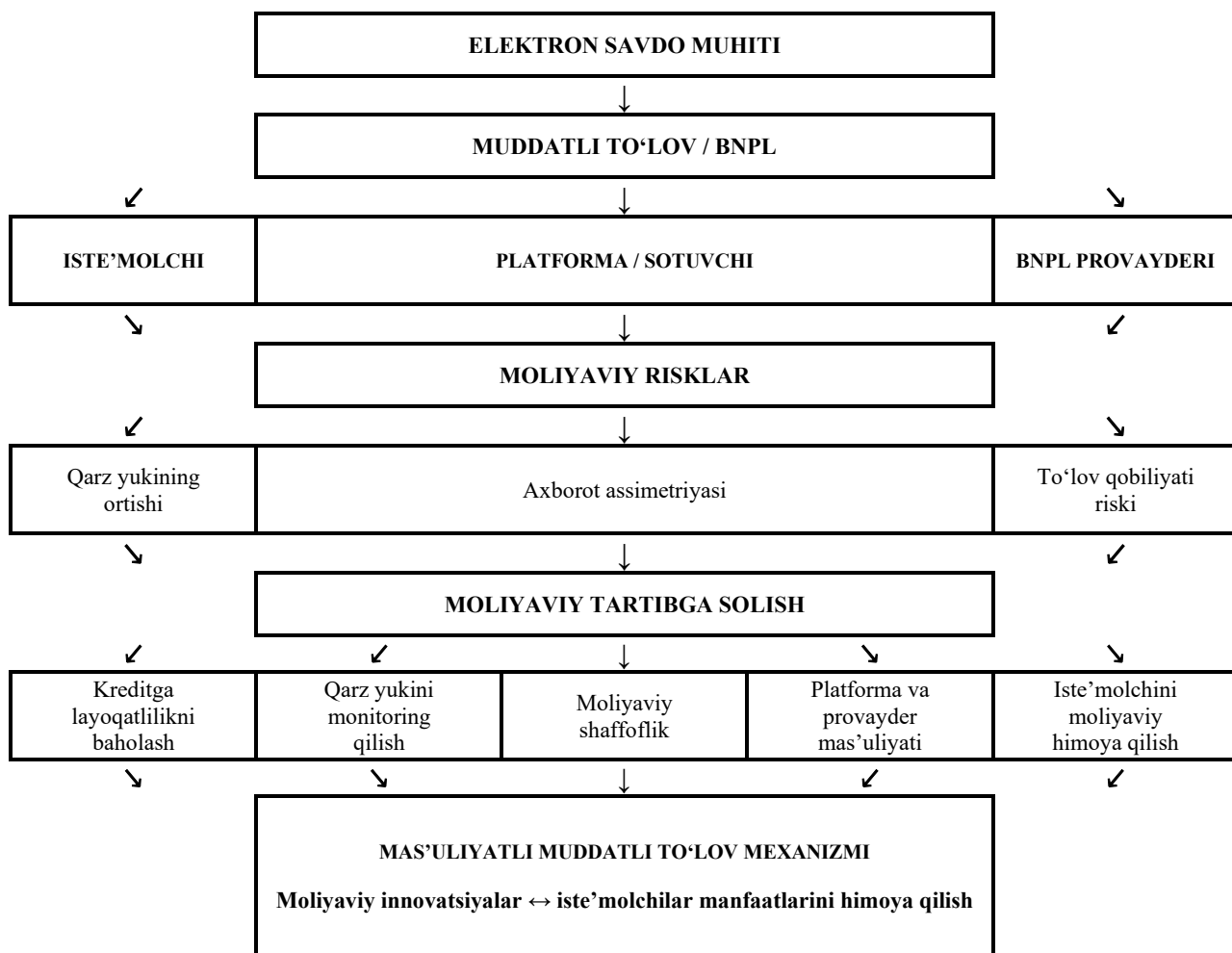
Xorijiy mamlakatlar bo'yicha natijalar esa yagona tartibga solish modelini barcha bozorlarga bir xil tatbiq etish to'g'ri emasligini ko'rsatadi. Dehghani va hammualliflarning 34

mamlakat bo'yicha tahlilida uy xo'jaliklari qarzдорligi va inflyatsiyaning yuqoriligi BNPLdan ko'proq foydalanish bilan bog'liq bo'lgan. Shu bilan birga, tartibga solish sifatining yuqoriligi ham BNPLdan foydalanish darajasi bilan ijobiy bog'liqlik ko'rsatgan [8]. Mazkur natijani sababiy bog'liqlik sifatida emas, balki samarali institutsional muhit moliyaviy innovatsiyalardan foydalanish bilan bir vaqtda mavjud bo'lishi mumkinligini ko'rsatuvchi empirik bog'liqlik sifatida talqin qilish lozim.

O'tkazilgan qiyosiy tahlil natijalari asosida elektron savdoda muddatli to'lov munosabatlarida yuzaga keladigan moliyaviy risklar, ularni tartibga solish yo'nalishlari hamda mas'uliyatli muddatli to'lov mexanizmi o'rtasidagi o'zaro bog'liqlik quyidagi konseptual sxemada tizimlashtirildi.

1-rasm. Elektron savdoda muddatli to'lov munosabatlarini moliyaviy tartibga solishning konseptual mexanizmi

Manba: muallif tomonidan xorijiy tadqiqotlar [5–13] natijalarini qiyosiy umumlashtirish asosida ishlab chiqilgan.

Shunday qilib, tadqiqot natijalari elektron savdoda muddatli to'lovlarni moliyaviy tartibga solishning markazida faqat BNPL xizmatining o'zi emas, balki **iste'molchining to'lov qobiliyati, umumiy qarz yuki, moliyaviy axborot shaffofligi hamda platforma va moliyalashtiruvchi subyektlarning o'zaro mas'uliyati** turishi lozimligini ko'rsatadi. Bunda tartibga solishning maqsadi muddatli to'lov xizmatlarini cheklash emas, balki ular bilan bog'liq risk darajasiga mutanosib talablarni shakllantirish orqali mas'uliyatli moliyalashtirish mexanizmini yaratishdan iborat.

Xulosa va takliflar

O'tkazilgan qiyosiy tahlil natijalari elektron savdoda muddatli to'lov, xususan BNPL

xizmatlari iste'molchilarning xarid imkoniyatlarini kengaytiruvchi va elektron savdo faolligini rag'batlantiruvchi moliyaviy instrument ekanligini ko'rsatdi. Shu bilan birga, xorijiy tadqiqotlarda BNPLdan foydalanish xarajatlarning ortishi, bir nechta moliyaviy majburiyatlarning bir vaqtda shakllanishi, qarz yukining oshishi hamda iste'molchining o'z moliyaviy majburiyatlarini yetarlicha baholamasligi kabi risklar bilan bog'liqligi aniqlangan [5, 6, 10].

Tadqiqot natijalariga ko'ra, elektron savdoda muddatli to'lov munosabatlarini faqat an'anaviy iste'mol krediti doirasida tartibga solish yetarli emas. Chunki mazkur munosabatlarda iste'molchi va moliyalashtiruvchi subyektdan tashqari elektron savdo platformasi yoki sotuvchi ham faol ishtirok etadi. Shu sababli tartibga solish mexanizmi **“iste'molchi – platforma/sotuvchi – moliyalashtiruvchi subyekt”** o'rtasidagi o'zaro moliyaviy munosabatlarni kompleks ravishda qamrab olishi maqsadga muvofiq [5, 11].

Qiyosiy tahlil asosida quyidagi takliflar shakllantirildi: **birinchidan**, muddatli to'lov taqdim etishda iste'molchining to'lov qobiliyatiga mutanosib kreditga layoqatlilik baholashini joriy etish; **ikkinchidan**, bir nechta BNPL va boshqa kredit majburiyatlarining jamlanishi natijasida yuzaga keladigan qarz yukini monitoring qilish mexanizmini rivojlantirish; **uchinchidan**, xaridni tasdiqlashdan oldin to'lovlar soni va muddati, umumiy moliyaviy majburiyat hamda kechiktirish oqibatlarini standart va tushunarli shaklda oshkor etish; **to'rtinchidan**, BNPL xizmatini taklif qilish va targ'ib etishda elektron savdo platformasi, sotuvchi va moliyalashtiruvchi subyektlarning mas'uliyat chegaralarini aniq belgilash; **beshinchidan**, iste'molchilarning moliyaviy va tranzaksiya ma'lumotlaridan foydalanishda shaffoflik hamda tegishli himoya talablarini kuchaytirish [7, 11–13].

Umuman olganda, elektron savdoda muddatli to'lovlarni tartibga solishning asosiy maqsadi ushbu xizmatlarni cheklash emas, balki **moliyaviy innovatsiyalar rivoji va iste'molchilar manfaatlarini himoya qilish o'rtasidagi muvozanatni ta'minlaydigan mas'uliyatli muddatli to'lov mexanizmini shakllantirishdan** iborat bo'lishi lozim. Bunda kreditga layoqatlilik, qarz yuki monitoringi, moliyaviy shaffoflik, platforma va provayder mas'uliyati hamda iste'molchilarni moliyaviy himoya qilish o'zaro bog'langan yagona tartibga solish tizimining asosiy elementlari sifatida qaralishi maqsadga muvofiq.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati

1. Cornelli G., Gambacorta L., Pancotto L. Buy now, pay later: a cross-country analysis // BIS Quarterly Review. – December 2023. – P. 61–75.
2. Consumer Financial Protection Bureau. *Buy Now, Pay Later: Market Trends and Consumer Impacts*. Washington, DC: CFPB, 2022.
3. Consumer Financial Protection Bureau. *The Buy Now, Pay Later Market*. – Washington, DC: CFPB, 2025.
4. OECD. Supporting informed and safe use of short-term online credit and Buy Now Pay Later through digital financial literacy. – Paris: OECD Publishing, 2025.
5. Kumar A., Salo J., Bezawada R. The effects of buy now, pay later (BNPL) on customers' online purchase behavior // *Journal of Retailing*. – 2024. – Vol. 100, No. 4. – P. 602–617.
6. Cervellati E.M., Filotto U., Sgrulletti D., Stella G.P. Buy now, pay later consumer credit behavior: impacts on financing decisions // *Qualitative Research in Financial Markets*. – 2026. – Vol. 18, No. 1. – P. 287–299.
7. Johnson D., Rodwell J., Hendry T. Analyzing the impacts of financial services regulation to make the case that Buy-Now-Pay-Later regulation is failing // *Sustainability*. – 2021. – Vol. 13. – Article 1992.
8. Dehghani M.A., Rese A., Karavidas D., Chotisarn N., Dwivedi Y.K. Beyond buy now pay later adoption across markets: Consumer choices and the emergence of save now buy later // *Journal of Retailing and Consumer Services*. – 2026. – Vol. 93. – Article 104961.
9. Financial Conduct Authority. PS26/1: Regulation of Deferred Payment Credit

(unregulated Buy Now Pay Later). – London: FCA, 2026.

10. Ackert L.F., Khayati A., Kelani Z. Buy Now, Pay Later Loans, Social Norms, and Consumer Indebtedness // *Journal of Behavioral Finance*. – 2025. – Vol. 26, No. 4. – P. 558–569.

11. Soni S. Regulating Buy Now, Pay Later: Consumer Financial Protection in the Era of Fintech // *Columbia Law Review*. – 2023. – Vol. 123. – P. 2035–2076.

12. O’Brien L., Ramsay I., Ali P. Innovation, Disruption and Consumer Harm in the Buy Now Pay Later Industry: An Empirical Study // *UNSW Law Journal*. – 2024. – Vol. 47, No. 2. – P. 657–698.

13. Loomis J., Cockayne D. A feminist approach to fintech: exploring ‘buy now, pay later’ technologies and consumer fintech // *Journal of Cultural Economy*. – 2025. – Vol. 18, No. 1. – P. 1–17.

